■ Ahmet Ağırakca, *Abbasi Devletinde Türk Kumandanlar*, İstanbul: Akdem Yayınları, 2015, 190 s.

Değerlendiren: Selahattin Polatoğlu*

Abbâsî tarihi ile alakalı telif ve tercüme eserler, ülkemizde her geçen gün sayı bakımından artmaktadır. Bu çalışmalar arasında Abbâsîler döneminde Türklerin etkinliğine dair araştırmalar da gözle görülür ölçüde yer tutmaktadır. Abbâsî Devleti, her ne kadar 750'de kurulup varlığını 1258'e kadar sürdürmüş olsa da güçlü devlet vasfını Halife Mütevekkil döneminden (847-861) itibaren hızla yitirmeye başlamıştır. Türklerden oluşan askerlerin nüfuzu altına giren Abbâsî Devleti, iki muktedir halife Mu'tazıd (892-902) ve Müktefî (902-908) zamanlarında askerî tahakkümün zayıflayıp vezir ve bürokratların etkinliğinin arttığı bir toparlanma dönemini yaşamıştır.[1] Muktedir Billâh'ın[2] on üç yaşında hilafet makamına getirilmesinin (908) ardından oluşan zafiyet, vezirlerin kendi aralarında ve büyük komutanlarla giriştikleri karmaşık iktidar mücadelelerine dönüşmüş ve bu mücadele askerlerin nüfuzlarını arttırmasıyla sonuçlanmıştır. Muktedir Billâh döneminin sonlarına doğru gücünü ve otoritesini iyice hissettiren başkomutan Mûnîs el-Muzaffer'le birlikte emîrülümerâlar dönemi başlamıştır.[3] Çoğu, güçlü Türk kumandanlarından oluşan emîrülümerâların geniş yetkilerle donatıldığı bu dönemde Abbâsî Devleti çözülmenin eşiğine gelmiştir.

Muktedir Billâh'a başkaldırısı sırasında halifenin öldürülmesine sebep olan emîrülümerâ Mûnis, Kâhir Billâh'ı halife ilan etmiştir (932). Büveyhîler'in 945'te Bağdat'ı ele geçirdikleri döneme kadar geçen bu on beş yıllık süre zarfında Abbâsî Devleti hâkim olduğu topraklardan Mısır'ı İhşidîler'e, Şam ve Cezîre (Yukarı Mezopotamya) bölgelerini Hamdânîler'e bırakmak zorunda kalmıştır. Doğuda ise ordusu büyük ölçüde Deylemîlere dayanan Büveyhîler tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Öte yandan Basra ve çevresinde ikili siyaset izleyerek Bağdat'taki iç karışıklıklardan ve otorite boşluğundan yararlanarak bağımsız hareket eden Berîdîler ortaya çıkmıştır.

Ağırakça'nın eseri, Büveyhîler'in Bağdat'ı ele geçirmesinin on beş yıl kadar öncesi ve Irak Büveyhîleri'nin Bağdat'ı merkezleri yaparak Abbâsî halifelerine hükmettikleri dönemlerde önde gelen beş Türk kumandanını ele almaktadır. Çalışmada son üçü Abbâsî halifeleri Kâhir Billâh (932-934), Râzî Billâh (934-940), Müttakî Lillâh (940-944) ve Müstekfî Billâh (944-946) dönemlerinde; ilk ikisi ise Büveyhîler'in Irak kolu sultanlarından Muizüddevle (945-967) ve Bahtiyar (967-978) dönemlerinde öne çıkmış Türk kumandanlarının etrafında şekillenen iktidar mücadeleleri teferruatlı biçimde işlenmektedir.

* Arş. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.6.11.D0124

1 Adı geçen iki halife dönemindeki siyasi gelişmeleri ele alan; üslup, işleyiş, kaynak kullanımı ve tahlilleri bakımından nitelikli bir doktora tezi (2004) olarak anılmayı hak eden bir çalışma için bkz. Yılmaz 2006.

2 Muktedir Billâh dönemi, İhsan Arslan tarafından doktora tezi olarak çalışılmış (2009) ve yayımlanmıştır, bkz. Arslan 2014. Muktedir Billâh dönemini farklı boyutlarıyla ele alan Abbâsî tarihçilerinden Maaike van Berkel, Nadia Maria El Cheikh, Hugh Kennedy ve Letizia Osti'nin imzalarını taşıyan kolektif bir çalışma için bkz. *Crisis and Continuity at The Abbasid Court: Formal and Informal Politics in The Caliphate of al-Muqtadir (295-320/908-32)*. 2013.

3 Emîrülümerâlık kurumumun ortaya çıkışı ve işleyişi konusunda geniş bilgi için bkz. Güzel 2005.

Ağırakça'nın 1988-1997 yılları arasında çeşitli dergi ve kitaplarda yayımlamış olduğu beş makaleyi[4] ihtiva eden bu çalışması, iki Abbâsî tarihçisi Hakkı Dursun Yıldız'ın[5] (1937-1992) ve Ekrem Pamukçu'nun[6] (1947-2005) ağırlıklı olarak Abbâsîler'in ilk asrı ve Sâmerrâ döneminde Türklerin etkinliğini ele alan araştırmalarının dışında kalan ve bir bakıma ihmal edilmiş sonraki döneme ait boşluğu doldurması yönüyle önem arz ediyor.[7] Büveyhîler'in Bağdat'ı ele geçirmelerini kolaylaştıran etkenlerin bir hülasası olarak da okunmaya müsait Abbâsî tarihine ilişkin bu kesit, Ağırakça tarafından Türk kumandanlarının ekseni etrafında adeta yeniden kompoze edilmiştir. Öte yandan Büveyhîler'in idaresi altındaki Bağdat'ta Türk askerlerin Deylemîlere rağmen hâlâ önemli bir konumda olduklarını da bu çalışma sayesinde görmek mümkündür.

Önsöz ve beş bölümden oluşan çalışma, Büveyhîler dönemi komutanlarından Sebüktekin'le başlar (s. 15-52), Alptekin'le[8] devam eder (s. 53-75). Yazarın makalelerin yayımlandığı tarihlere göre kitabın başına aldığı bu iki kumandandan sonra, kendilerinden önce yaşamış olan üç isim İbn Râik (s. 77-128), Beckem (s. 129-157) ve Tüzün'e (s. 159-190) sırasıyla yer verilir. Kronolojiyle ilgili bu teknik hatanın farkında olan okuyucu, ilk iki bölümü sona bırakarak kitabı okumayı tercih edebilir. Burada yazarın konu bütünlüğü ve süreklilik açısından kitaba dönüştürülmeye müsait makalelerini iki kapak arasına getirirken ilgili Türk kumandanlarını Abbâsî Devleti'nde ve Irak Büveyhîlerinde şeklinde iki ana başlığa ayırarak vermesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Sebüktekin'le başlayan birinci bölümde Abbâsî Devleti'nde Türklerin, özellikle de askeri sahadaki rollerinden söz edilir. Büveyhî emiri Muizüddevle'nin Bağdat'a hâkim olmasıyla başlayan Büveyhîler döneminden kısaca bahsedilir. Yazar, Sünnî olan Sebüktekin'in Şiî Büveyhoğulları'nın emrinde hâciplik ve başkumandanlık gibi üst kademelerde etkin görevlere gelişini Şiî-Sünnî dengesinin korunmaya çalışılmasına bağlar (s. 20). İlerleyen sayfalarda Sebüktekin'in Muizüddevle döneminde (945-967)[9] hâcip ve başkomutan görevleriyle yürüttüğü siyasi ve askerî etkinliğine yer verilmiştir. Irak ve çevresinin hâkimiyeti için Büveyhîler'le Hamdânîler arasında ve Büveyhîler'le kendi kolları arasında sürüp giden çekişmeler ele alınır. Ayrıca Deylemli askerler ile Türk askerler arasındaki rekabet ve düşmanlıklara ve Şiî-Sünnî çekişmelerine değinilir. Muizüddevle'nin ölümü sonrasında yerine geçen oğlu İzzüddevle Bahtiyar devrinde (967-978) genellikle Sebüktekin'in komutan ve kâtiplerle arasında geçen iktidar kavgaları işlenir. Sebüktekin'e ayrılan bölüm emîrülümerâlığı, ölümü (364/974) ve başkumandanlığa Türklerden Alptekin'in getirilmesi bahisleriyle sona ermektedir.

4 Bkz. Ağırakça 1988-1989: 1-18; Ağırakça 1989: 607-635; Ağırakça 1994: 79-122; Ağırakça 1995: 47-63; Ağırakça 1997: 119-142.

5 *Sâmerrâ Devri'nin Sonuna Kadar İslâm Devleti'nde Türkler*, İstanbul 1972 (Doçentlik tezi) *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976 (1980, 2000, 2011); Yıldız'ın aynı minvalde çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

6 *Bağdat'ta İlk Türkler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994 (Yayımlanmış doktora tezi: Ankara Üniversitesi S.B.E. 1990). Aynı konu, Pamukçu'nun bıraktığı yerden başlamak ve askerî-siyasî ve ilmî-kültürel açıdan ikiye bölmek suretiyle benzer bir çerçevede Mehmet Emin Şen tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır: bkz. Şen 2008.

7 Abbâsîler'de etkin Türk komutanları hakkında kayda değer diğer araştırmalar arasında şunlar zikredilebilir: Şeşen 2002: 1-49; Yılmaz 2007: 123-156; Yılmaz 2008: 121-152.

8 Alptekin hakkındaki başka bir makale, Ağırakça'nın makalesinden habersiz olduğu anlaşılan Aydın Çelik tarafından yazılmıştır; bkz. Çelik 2002: 283-296.

9 Muizüddevle dönemi için bkz. Haciyev 2012.

Alptekin'e yer verilen ikinci bölüm, birinci bölümün devamı mahiyetindedir. Başta Alptekin'in isminin kaynaklardaki telaffuzuyla ilgili farklılıklar tartışılır. Alptekin'in Bahtiyar döneminde katıldığı seferlere ve askerler üzerindeki nüfuzuna değinildikten sonra Alptekin'in Bahtiyar'la aralarının açılması ve etrafında kenetlenen Türklerle isyana girişmesi anlatılır. Bahtiyar'ın Büveyhîler'in Fars kolu emîri Adududdevle'yi imdada çağırması neticesinde Alptekin'in mağlup olması ve Fâtımîler'in Dımaşk hâkimiyetine son vererek buraya yerleşmesi ele alınır (s. 57-64). Bu sıralarda Şam'a doğru ilerlemekte olan Bizans İmparatoru Çimişkes karşısında duramayan Alptekin, imparatora bağlılığını bildirmek suretiyle haraç ödemeyi kabul eder. Yazar; Alptekin, önceleri Humus emiri olan İbnü'z-Zeyyâd ve Dımaşklıların mağlubiyet sonrasında Çimişkes'e bağlılık ifadesi olarak huzurunda defalarca yeri öpmelerini bir tevazu göstergesi olarak kaydeder (s. 66). Ancak bunun tevazu mu yahut zillet göstergesi mi olduğu tartışılır. Bizans'ın Dımaşk'ı Alptekin'in idaresine bırakmasının ardından Alptekin'in Filistin toprakları için Karmatîlerle ittifak kurarak Fâtımî halifesi Aziz-Billâh'a karşı giriştiği savaş işlenir. Zorlu anların yaşandığı bu savaştan mağlup çıkan Alptekin, Fâtımî halifesi tarafından affedilir ve Mısır'a davet edilerek kendisine hâciplik görevi verilerek halifenin yakın adamları arasına dâhil edilir. Ancak Alptekin, konumu sebebiyle kendisine tahammül edemeyen vezir İbn Killis tarafından zehirlenerek öldürülür ve Mısır'da defnedilir (368/978). Bu olay İbn Killis'in vezirlikten azledilmesiyle sonuçlanır.

İbn Râik'e ayrılan üçüncü bölümde yarım asır geriye, Muktedir Billâh döneminin sonlarına gidilerek bu dönemin siyasi durumu komutanlar ve devlet adamları üzerinden açıklanır. Vezirlik, valilik ve mültezimlik üzerinde dönen hesaplar, ittifaklar ve kavgalar anlatılır (s. 77-82). Devamında İbn Râik'in emîrülümerâlığa tayini ile Sâciyye ve Hucariyye askerlerinin tasfiyesi işlenir. Kitapta bu ve sonraki iki bölümde birçok yerde Basra'yı kontrolleri altında bulunduran Berîdîler'in Vâsıt ve Ahvaz'a hâkim olma çabaları ve bu uğurda emîrülümerâlarla giriştikleri mücadele ve oynadıkları ikili siyasete dair örnekler buluruz. Bağdat'ın güneydeki Berîdîler ve doğudaki Büveyhîler tehlikesini önlemeye yönelik İbn Râik'in Beckem'den destek alarak verdiği mücadele işlenir. İlerleyen sayfalarda Büveyhîler'in Ahvaz'ı ele geçirmeleri ve Beckem'in öne çıkması yer alır. Beckem'in emîrülümerâlığa tayinini müteakip, Halife Râzî ile birlikte Hamdânîler'den Nasırüddevle ile savaşmak üzere Musul'a gitmeleri, İbn Râik'in ise yönetmek üzere Şam'a gitmesiyle devam eder. Ancak bu bölümler Beckem'in anlatıldığı bir sonraki bölümde neredeyse aynı ifadelerle ve benzer akışta on sayfa kadar tekrarlanacaktır. Yazarın iki komutanla ilgili anlatılan hadiselerin örtüşmesi sebebiyle diğer bir makalesinde vermiş olduğu aynı açıklamalar, okuyucuya ilgili sayfaları atlamaktan başka bir seçenek bırakmamaktadır (krş. s. 97-104, 107-108, 109-114, 116-117 ile s. 136-147). Burada üzerinde durulan dikkate değer bir husus, İbn Râik'in emîrülümerâlığa gelişiyle birlikte vezirlik ve divan reisliği görevlerinin işlevsiz hale gelmesi ve devlet gelirlerinin kâtibinin marifetiyle İbn Râik'in hazinesine akmaya başlaması gerçeğidir (s. 83-84). Bölüm, İbn Râik'in Nasırüddevle el-Hamdânî'nin adamları tarafından öldürülme hadisesi (330/942) anlatılarak son bulur.

Kumandan Beckem hakkındaki haberlerin yer aldığı dördüncü bölümde Beckem'in Taberistan'da hüküm süren Ziyârî emiri Deylemî Merdâvîc'e bağlıyken emîrin kötü muamelesine başkaldırarak ona karşı düzenlediği suikast girişimi (323/935) ayrıntılarıyla birlikte anlatılır (s. 130-131). Devamında Merdâvîc'i öldüren Beckem'in kumandan ve askerleriyle birlikte Bağdat'a gelerek hilafet ordusuna tabi olma süreci işlenir. Beckem'in bir yandan emîrülümerâlık için İbn Râik'le, diğer yandan Vâsıt ve Ahvaz hâkimiyeti için Berîdîler'le

girdiği mücadele yukarıda belirttiğimiz gibi üçüncü bölümdeki ilgili kısımların birer tekrarı mahiyetindedir (s. 136-147). Beckem'in karakterinden, emîrülümerâlık makamındayken saray halkıyla münasebetinden, kendi adına para bastırmasından ve son olarak Beckem'in Kürtlerin yaşadığı bölgeye ava giderken öldürülmesi (329/941) hadisesinden bahsedilir (s. 153-157).

Kitabın son kısmı olan beşinci bölümde ise, başta emîrülümerâ Tüzün'ün Berîdîler'le ve emîrülümerâlığı ele geçiren Hamdânîler'le mücadelesi ve bu gelişmelerin neticesinde Bağdat'ta yaşanan kargaşa, açlık ve bulaşıcı hastalıkların görüldüğü kritik durum işlenir. Ardından Tüzün'ün yaklaşık iki buçuk yıl süren emîrülümerâlık döneminde yaşanmış olaylardan Halife Müttakî'nin Hamdânîler'e sığınması, Tüzün-Hamdânî mücadelesi, Bağdat'a hâkim olmaya çalışan Büveyhîler'le ilişkiler ve Müttakî'nin Bağdat'a geri dönüşü ile Tüzün'ün ölümü (334/945) ele alınır.

Yukarıda özetlediğimiz bu çalışmayı önemli kılan taraflardan birisi, en erken kaynaklara dayanarak bahse konu olan kumandanların biyografileri etrafındaki dönemin siyasi ve askerî tarihinin çeşitli boyutlarıyla aydınlatılmasıdır. Ayrıca Ağırakça'nın çabası; Ebû Bekir Sûlî ve İbn Miskeveyh gibi ilgili dönemde sarayda yaşamış ediplerin kronikleri ile sonraki dönemlerde yaşamış İbnü'l-Kalânisî (Alptekin'in biyografisinde), İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr gibi tarihçilerin eserleriyle de desteklenmek suretiyle Abbâsî ve Büveyhî tarihi, aynı zamanda Türk-İslam tarihindeki bir dönemi ayrıntılı bir şekilde ortaya koyması bakımından da kayda değerdir.

Kitabın merkezinde her ne kadar ünlü beş Türk komutanı yer alsa da, Abbâsîler'in Fâtımî, Hamdânî, Büveyhî ve Berîdî gibi komşu devlet veya devletçiklerle münasebetini de bu çalışma üzerinden okuyabiliriz. Ayrıca satır aralarında halifelerin özel kalem müdürleri konumunda bulunan hâciplere; elçiler ve yazışmalar yoluyla yürütülen diplomatik ilişkilere, vezir ve kâtiplerin iktidar kavgalarındaki rolüne, hil'at giydirilerek taltif edilenlere, dönemin siyasi evliliklerine, ekonomik krizlere, Bağdat'ta meydana gelmiş taşkınlıklar ve protestolara, savaş taktiklerine dair önemli bilgilere ulaşmaktayız.

Çalışmada siyasi gelişmeler ağırlıklı olarak işlendiği; askerî hayata kısmen, idari ve mali konulara ise çok az yer verildiği görülür. Zira kaynaklara bakıldığında ilgili dönem idari, iktisadi ve askerî boyutları müstakil olarak ele alınmaya müsaittir. Öte yandan kitapta olayın akışı esnasında geçen bazı şahısların sadece isimleri zikredilmekle yetinilmiş. Bazı durumlarda etkin oldukları görülen şahısların kim oldukları kısa ifadelerle açıklanmış olsaydı konu daha iyi anlaşılmış olurdu. Vezir, hâcip, divan reisi, kâtip, âmil, komutan, nedim, müneccim, tabip, elçi, kadı vb. sıfatların isimlerden önce anılmasının ilgili dönemde farklı araştırmalar yapacak kişilerin işini kolaylaştıracağı malumdur.

Yazarın olaylar ve gelişmeler hakkında yeterince yorum ve değerlendirmelerde bulunmaması, eserde bilgi-belge tarihçiliğinin ağır bastığı hissi uyandırmaktadır. Kaynak kullanımı konusunda ise ilgili dönemi ele alan erken dönem kaynaklarından bazılarının çok az kullanıldığı veya tamamen ihmal edildiği görülür. Bunlar arasında müellifi meçhul olan (IV/X. yy) *Kitâbu'l-'Uyûn ve'l-Hadâik*, Tenûhî'nin (ö. 384/994), *Nişvârü'l-Muhâdara* ve *el-Ferec ba'de'ş-Şidde* isimli eserleri ve Yahyâ el-Antâkî'nin (ö. 458/1067) *Târîh*'i zikredilebilir. Öte yandan yazarın dikkatle kullandığı eserler ile işaret ettiğimiz dönemin kaynaklarından yararlanılarak dönemin sosyokültürel tarihi, daha geniş biçimde aydınlatılmaya müsaittir.

Bağdat'ın belli noktaları ile Irak, Şam, Cezire, Mısır, Fars ve Horasan bölgelerinde bulunan çok sayıdaki şehirden bahsedilen kitapta ilgili yerleri gösteren bir harita ve şehir planının olmayışı, bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin kitapta çokça adı geçen Vâsıt, Ahvaz ve Musul başta olmak üzere çeşitli şehirler, bunların Bağdat'a uzaklıkları ve konumlarına ilişkin olarak okuyucunun zihninde bir merak oluşacağını söylemek mümkündür.[10]

Kullanılan kâğıt, font ve yazı puntosu açısından kitap, gözü yormayan bir özelliğe sahip; ancak sayfa üst başlıklarının tamamında kitap adının verilmiş olması teknik bir kusur olarak göze çarpmaktadır. Beş isimden bölümler hâlinde bahseden kitabın bölüm başlıklarının tekli sayfalarda üst bilgi olarak verilmesi daha uygun olurdu. Bir de kitabın kenar boşluklarının dar olması kitabın kenarına not alacak okuyucunun işini zorlaştırmaktadır. Kitapta yer yer az da olsa yazım yanlışlarına da rastlanmaktadır; ancak bunların çoğunun ilgili makalelerin tarayıcıyla taranması sırasında meydana geldiğini düşünüyoruz. Öyle ki, yazarın imla bütünlüğüne ve yazım kurallarına riayet ettiği ve itina gösterdiği metinde rahatlıkla görülebilir.

Teknik açıdan tenkit ettiğimiz hususların çoğu, belli bir konu etrafındaki makalelerin kitaplaştırılmasından kaynaklanmaktadır.[11] Ancak, bu tür yayım girişimlerinin yeniden gözden geçirme, tekrarları azaltma; sonuç, kaynakça, dizin ve bu çalışmada ihtiyaç duyulduğu gibi harita eklemek gibi ek uğraşları gerektirdiği hatırda tutulmalıdır. Aslında işaret ettiğimiz bu ek işlemlerin sorumluluğu yazara ait olduğu kadar isimleri kitapta yayın yönetmeni ve editör olarak geçen şahıslara da aittir.

Son olarak Abbâsî ve Büveyhî devletlerine ilişkin birtakım konuların Türkiye'deki tarihçiler için hala bakir konumda olduğunu; Sûlî ve İbn Miskeveyh'in IV/X. asrı ele alan kroniklerinin ise hâlâ Türkçeye tercüme edilmeyi beklediğini burada hatırlatmak istiyoruz. Çok sayıda kıymetli telif ve tercüme çalışmalarıyla tanınmış tarihçimiz Ağırakça'yı, incelemiş olduğumuz çalışmasında Abbâsî tarihi ve aynı zamanda Türk tarihi için önem arz eden bir dönemi en erken kaynaklardan yola çıkarak aydınlatmış olması münasebetiyle saygı ve şükranla anıyoruz. Yeni araştırmalarıyla birlikte yazarla tekrar buluşmayı temenni ediyoruz.

Kaynakça

Ağırakça, A. (1988-1989). Büveyhîler Devrinde Türk Kumandanları II: Alptekin. *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, *4*, 1-18.

Ağırakça, A. (1989). Büveyhîler Devrinde Türk Kumandanları I: Sebüktekin. *TTK Belleten*, *53*(207-208), 607-635.

Ağırakça, A. (1994). Ebû Bekr Muhammed İbn Râik ve Emiru'l-Ümerâlığı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, *35*, 79-122.

Ağırakça, A. (1995). Emiru'l-Ümerâ' Ebu'l-Hüseyn Beckem et-Türkî. *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı* içinde (s. 47-63). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

10 Bu konuda, eserde zikredilen yerlerin çoğunun haritalarda gösterilmiş olduğu İslâm askerî tarihine dair bir çalışmaya müracaat edilebilir: Kennedy 2003: xvii-xix. Bağdat'ın Muktedir Billâh dönemine (908-932) ait detaylı bir planı için bkz. Berkel v.d. 2013: 241.

11 Bazı araştırmacıların konu bütünlüğünü esas alarak farklı yerlerde ve zamanlarda yayımlanmış makalelerini daha fazla okuyucuyla buluşması için kitaplaştırdıklarına rastlıyoruz. Hadis alanında tanınmış hocalardan olan Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu'nun Otto Yayınları'ndan çıkan, makalelerin bir araya getirilmesiyle hazırlanmış olan eserleri kaynakça ve dizin eklenmesi bakımından örnek alınmaya değerdir (Bir örneği için bk. Hatiboğlu 2009).

Ağırakça, A. (1997). Abbasî Devri Kumandanlarından Ebu'l-Vefâ Muzaffer Tüzün et-Türkî ve Emiru'l-Umeralığı. *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a Doğumunun 80. Yılı Armağanı* içinde (s. 119-142). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Arslan, İ. (2014). *Muktedir Billâh Döneminde Abbâsîler* (Yayımlanmış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009). İstanbul: Okur Akademi.

Berkel, M. V., El-Cheikh, N. M., Kennedy, H. ve Osti, L. (2013). *Crisis and Continuity at The Abbasid Court: Formal and Informal Politics in The Caliphate of al-Muqtadir (295-320/908-32)*. Leiden, Boston: Brill.

Çelik, A. (2002). Fatımîler Devletinde Bir Türk Komutan Alptekin. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(1), 283-296.

Güzel, F (2005). *Abbasiler'de Emîrü'l-Ümerâlık Müessesesi* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Haciyev, K. (2012). *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddevle Dönemi (334-356/945-967)* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hatiboğlu, M. S. (2009). *Kültürel Mirasımızı Tenkid Zarureti*. Ankara: Otto Yayınları.

Kennedy, H. (2003). *The Armies of the Caliphs Military: Military and Society in the Early Islamic State Warfare and History*. London-New York: Taylor & Francis Routledge.

Pamukçu, E. (1994). *Bağdat'ta İlk Türkler* (Yayımlanmış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Şen, M. E. (2008). *Abbâsilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şeşen, R. (2002). Giriş. *el-Câhız ve Türklerin Faziletleri* içinde (s. 1-49). İstanbul: İSAR Vakfı.

Yıldız, H. D. (1976). *İslamiyet ve Türkler* (*Sâmerrâ Devri'nin Sonuna Kadar İslâm Devleti'nde Türkler*. Doçentlik Tezi, 1972). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Yılmaz, S. (2006). *Mu'tazıd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler (279-295/829-908)* (Yayımlanmış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004). İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Yılmaz, S. (2007). Abbâsîler Dönemi Türk Komutanlarından Mûnis El-Muzaffer'in (ö. 321/933) Hayatı ve Askerî Görevleri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *7*(1), 123-156.

Yılmaz, S. (2008). Türk Komutanlardan Mûnis el-Muzaffer'in (ö. 321/933) Abbâsî Tarihindeki Siyasî Etkinliği. *Dinî Araştırmalar*, *10*(30), 121-152.